

Precies vijf eeuwen nadat het begon lijkt de evangelisch-luthers kerk in Nederland weer terug bij af. Een geschiedenis getekend door bloei en verval.

Tekst: Leonie Groen Foto's: Taco van der Eb en Leonie Groen

'Zingende kerk' verstommt

Het lutheranisme begon in Nederland met diensten in huiskamers en schuilkerken en groeide uit tot een bloeiende gemeenschap met veel kerken, hofjes, weeshuizen, zondagsscholen en zendingswerk. Exact vijfhonderd jaar na de Reformatie is er niet veel meer over van de evangelisch-lutherse kerk in Nederland. De 'zingende kerk' leidt een zieltogend bestaan. Kommer en kwel hebben deze protestanten nooit gekend. Althans, als het gaat om het geloof. Andreas Wöhle, president van de synode van de Evangelisch-Lutherse Kerk, schrikt weleens als hij ziet hoe het eraan toegaat bij sommige andere protestanten met wie de lutheranen in 2004 zijn samengaan in de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). „Wij zijn anders.” Hij bedoelt dat de lutheranen progressiever zijn dan de gereformeerden en de hervormden. Lutheranen zegden het homohuwelijk al in voordat het bij wet was toegestaan. Vrouwen gingen al voor toen zoets in de calvinistische stromingen nog onbespreekbaar was. En dan is er de liturgie. Die is belangrijk in de lutherse kerk. Dat blijkt bij voorbeeld wel in Haarlem waarin eerder al de Beverwijkse gemeente is opgegaan. Inmiddels is 'Haarlem' ook alweer gefuseerd en wel met 'Amsterdam'. In de Haarlemse kerk wordt elke zondagochtend nog een dienst gehouden voor een kleine vijftig gelovigen.

Luther heeft gezegd, toen hij op 31 oktober 1517 met zijn kritiek een scheuring veroorzaakte in de rooms-katholieke kerk waarna het

protestantisme ontkiemde, dat alles wat goed is behouden mag blijven. Aflaten waren volgens Luther fout. Een mens kan zijn zonde niet met klinkende munt afkopen. Luther hekelde het feit dat de paus de bouw van de Sint Pieter in Rome met aflaten financierde. De paus noemde hij een tiran. Maar afbeeldingen? Daarin zag Luther geen kwaad. Die vond hij juist leerzaam. De latere beeldenstorm (1566) waalde voorbij aan de lutherse kerk. Zo heeft de lutherse kerk in Leiden een serie schilderijen van Joris van Schooten, schilder uit de Gouden Eeuw, en is het Hilversumse kerkgebouw rijkelijk gedecoreerd met Jugendstil-elementen. Zingen noemde Luther dubbel bidden. Misschien sloeg het geloof om die reden goed aan in Suriname en is er nu in Amsterdam Zuidoost een evangelisch-lutherse gemeente.

Intiem

„God schenk ons de kracht dicht bij U te blijven”, slingert de heldere hoge sopraan van Tony Lindijer zich uit de Haarlemse kerkbanken omhoog in het vierhonderd jaar oude kerkgebouw in Haarlem. „Wij lutheranen zijn toonvast.” De opbouw van de dienst lijkt veel op die van de rooms-katholieke kerk:

Kyrië en Gloria, Een lezing uit het Oude Testament, een lezing uit het Nieuwe Testament waarbij allen gaan staan, muziek, de overweging (ofwel preek) voorbeden, inzameling gaven (ofwel collecte), 'Heer ontferm u over ons', het Onze Vader en de zegen. Geen wekelijkse communie. Het avondmaal wordt eens per maand gevierd. Omdat de lutheranen er wat minder geoeftend in zijn dan de rooms-katholieken, verloopt de communie volgens Lindijer bij de lutheranen altijd wat rommelig. Wel begint de dienst met een welkom. Lutheranen vinden de sfeer tijdens hun vieringen 'lekker intiem'. De achternaam van de vroegere diaken Lindijer verraadt haar Duitse roots. „Mijn familie is oorspronkelijk afkomstig uit Lindau.” Veel Nederlandse lutheranen zijn afstammelingen van Duitse, Scandinavische en Belgische immigranten. Dat blijkt uit veel. 'Hilversum' zat na de Tweede Wereldoorlog zonder kerkklok doordat de Duitse bezetter deze had geroofd. Noorwegen stuurde in 1946 een nieuwe die nog elke zondagochtend luidt voor een schare van 15 à 25 zeer trouwe gemeenteleden. Vanuit Wittenberg, de plaats waar de toenmalige monnik Maarten Luther 95 stellingen publiceerde

Evangelisch-lutherse kerk stervende zwaan na 500 jaar Reformatie

Luther vertaalt de Bijbel in volkstaal.

Inkljexemplaar in kerk Leiden.

met de bedoeling discussie uit te lokken binnen de rooms-katholieke kerk, verspreidde het nieuwe geloof zich razendsnel over Duitsland en Scandinavië. Luther werd daarbij geholpen door de boekdrukkunst die vijftig jaar eerder was uitgevonden en zijn goede vriend, schilder en graveur Lucas Cranach die spotprenten van de paus vervaardigde en mooie portretten van Luther. Luther wist hoe pr te bedrijven. Cranach was zijn spindoctor. Volgens de legende waren Luthers stellingen op de deur gespijkerd van de Slotkerk van het Duitse plaatsje Wittenberg. Een mooi verhaal dat door vele historici in twijfel wordt getrokken maar Luther wel geholpen zou kunnen hebben. Luthers kritiek ging 'viraal'.

Anti-islam en anti-joods

Luther was niet alleen anti-paus, hij was ook anti-Turks (lees: islam). Had angst voor expansie van het Ottomaanse rijk. Van zijn woorden over de Joden lusten de honden geen brood. Zijn antisemitisme werd door de nazi's opgepikt. „De nazi's hebben zich zijn teksten toegeëigend”, aldus Heckel. Later is er ten aanzien van de Joden het een en ander veranderd, getuige de kroonluchter in de Leidse kerk. Die komt uit de Joodse synagoge en de

synagoge is gerestaureerd met geld van de Evangelisch-Lutherse kerk in Leiden. In Nederland wist een tweede protestantse stroming, het calvinisme, vaste voet aan de grond te krijgen. Johannes Calvijn had Luther grondig bestudeerd en had zijn eigen strengere draai aan de leer gegeven. Het orgel ging eruit. Net als bij de lutheranen moest de priesterkleding weg en werd de biecht in de ban gedaan. Van de sacramenten bleven alleen de doop en het avondmaal behouden. Dat de calvinisten wat kregen op de Nederlandse bevolking had alles te maken met het feit dat zij een grote rol hadden gespeeld in de opstand tegen de Spaanse overheersing, zo wordt er gedacht in lutherse kringen. „Luther had geen hekel aan zijn toenmalige keurvorst Frederik. Die had niet voor niets de bijnaam 'de wijze', meent Wöhle. Op een gegeven moment veroordeelde Luther een opstand van onderdrukte boeren. Mogelijk uit strategische overwegingen. „De calvinisten waren strijdvaardiger dan de lutheranen”, zegt Barbara Heckel, kerkelijk werker van de evangelisch-lutherse gemeente in Leiden. Heckel zal nog een jaar in Leiden voorgaan, want het einde is nabij voor de Lutherse Kerk in de Sleu-

Niet meer in gebruik.

telstad. Het rijksmonument, met consistorie, gaat van de hand. Het groepje van zo'n twintig gemeenteleden uit Leiden en verre omstreken, van wie de jongste 69 jaar oud is, moet voor vieringen uitwijken naar Den Haag, met wie de gemeente zal fuseren. Het is ook niet ondenkbaar dat de gemeenteleden zullen samenklonteren in de huiskamers. Net zoals de kerk ooit begon.

Geen aanstoot geven

„Toen de Leidse kerk vierhonderd jaar geleden werd gebouwd, werden wij gedoopt. Onze kerken zijn zo ingetogen mogelijk ingericht om geen aanstoot te geven. In het buitenland zijn onze lutherse kerken veel uitbundiger”, zegt Heckel. Lutheranen mochten hun geloof niet uitventen. Op de huidige kerkpleinen voor de Leidse en de Haarlemse kerkgebouwen stonden woningen zodat het gebouw aan het zicht onttrokken was. Later waren alle woningen rond het Leidse kerkgebouw in bezit van Lutheranen. Die stoorden zich niet aan de kerkmuziek die uit het gebouw kwam. Ze woonden tenslotte zelf de vieringen bij. In de eeuwen erna kwamen er steeds meer kerkgebouwen bij en werden er voorzieningen voor behoeftigen gesticht. Die voorzie-

De zwaan, symbool van de kerk.

ningen waren de afgelopen decennia sterk aan erosie onderhevig en anno 2017 is er niets meer van over. Nu brokkelt het bestand kerkgebouwen af. Het kerkgebouw in Alkmaar (waarin Den Helder en De Rijp eerder al zijn opgegaan) is binnen afzienbare tijd aan de beurt. Hoewel er een kink in de kabel is gekomen. Het pas gerestaureerde orgel is vernield door inbrekers en dat bemoeilijkt de verkoop. 'Alkmaar' heeft contact met de lutherse gemeenten in Zaandam, Enkhuizen en Hoorn, die ook elk nog een gebouw hebben. Ze zoeken verdergaande samenwerking. „Als je geen eigen gebouw bezit besta je niet meer. We willen er zoveel mogelijk over-eind houden. We willen vindbaar blijven”, zegt Wöhle. Maar er is een sprankje hoop. De blik is gericht op Haarlem. De gemeente daar heeft vers bloed.

Daar kan wat elders onmogelijk lijkt. „Dat komt door een paar jonge kinderrijke gezinnen die familie van elkaar zijn”, relativeert Heckel die de gemeente Haarlem goed kent. De Hilversumse Emeritus hoogleraar Joop Boendermaker, die van 1964 tot 1968 predikant was in Bussum en in de vorige eeuw verbonden was aan het Lutherse Seminarium in Amsterdam, ziet een enkele jongere binnendruppelen in zijn toenmalige gemeente. Bussum en Hilversum zijn drie jaar geleden gefuseerd.

Nieuwe markt

Wöhle telt elke zondagochtend in 'zijn' lutherse kerk aan het Spui in Amsterdam zo'n 120 toehoorders. Slechts een derde is luthers. Een derde is van een andere kerk en een derde is 'niets' en op zoek. „Mischien hebben we het laagste punt van negativiteit bereikt. We trek-

De roos, symbool van Luther.

ken we nu mensen aan die niets weten van het geloof en de kerk, er geen vervelende gedachten bij hebben en er gewoon nieuwsgierig naar zijn.”

Er is volgens Wöhle een markt voor deze vorm van 'katholiek-zonder-rooms-te-zijn'. De kerk zoals hij was is echter verleden tijd, dat lijkt wel zeker. Wöhle denkt dat de evangelisch-lutherse kerk een brug kan vormen tussen het protestantsme en het katholicsme. „Inmiddels begint het bij de protestanten ook door te dringen dat vorm (liturgie) belangrijk is.” Rest de vraag wat er over blijft. De in Alkmaar geboren kerkhistoricus Jurjen Vis citeert de doopsgezinde hoogleraar Sjouke Voolstra, die in 2004 overleed: „Binnen twee generaties zijn de kleine kerken in Nederland weg.”

Overleven

Vis denkt dat alleen de rooms-katholieke kerk overleeft. „Die heeft de beste organisatie. Rome verzint wel weer wat. Het tekort aan priesters wordt opgelost door een blik Poolse priesters open te trekken. Bovendien lopen kloosters helemaal niet zo slecht.” Heckel gelooft niet in dat scenario. „Er zullen altijd zijn mensen die op hun eigen manier willen blijven geloven.”

Groei in buitenland

De Lutherse Wereld Federatie (LWF) telt zo'n tachtig miljoen leden. De kerk is net zo groot als alle andere protestantse richtingen samen. Volgens Andreas Wöhle, president van de synode van de evangelisch-lutherse kerk van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN), en kerkelijk werker Barbara Heckel, is de secularisatie nergens zo groot als in Nederland. Hier telt de kerk nog zo'n 1.000 leden, tegen twee miljoen overige protestanten. De lutheranen behielden in de PKN hun eigen synode om de eigen traditie te verankeren.

De zwaan is het symbool van de lutherse kerk door een uitspraak van de Tsjechische kerkhervormer Johannes Hus die honderd jaar voor Luther leefde. Hus (Tsjechisch voor gans) belandde op de brandstapel. Hij zou toen gezegd hebben: „Nu braden jullie een gans, straks zal er een zwaan opstijgen.” Dat is Maarten Luther.

**'Andere protestanten gaan nu ook
inzien dat de vorm belangrijk is'**